

7. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mappami. T. III. Wilno, 1825.
8. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 144, спр. 755.
9. ДАВіО, ф. 4, оп. 1, од. зб. 6.
10. Epsztein T. Polska własność ziemska na Ukrainie w 1890 roku. Warszawa, 2008.
11. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 614, од. зб. 78.
12. Спогади мешканця села Мельниківець Парамійчука А.
13. ДАВіО, ф. 4, оп. 1, од. зб. 7.
14. Mielnikowce – dwór, Podole. Seweryn Czerwiński. Hoover Institution Digital Collections. URL: <https://digitalcollections.hoover.org/objects/73735/mielnikowce-dwor-podole-seweryn-czerwinski>
15. Крилов А. Населённые места Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1905.
16. Фабрично-заводские предприятия Российской империи. С.-Пб., 1914.
17. Гульдман В. Подольский адрес-календарь. Каменец-Подольский, 1900.
18. Станкевич В. Адрес-календарь Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1909.
19. Весь Юго-Западный край. Київ, 1913.
20. ДАВіО, ф. 3966, оп. 1, од. зб. 26, арк. 79.
21. Списки лиц, имеющих право избираться в Земские гласные. Каменец-Подольский, 1911.
22. Спогади мешканців села Кукли С. та Мельничука В.
23. Спогади мешканця села Недогона І.

Руслан Зелінський, Ольга Мурашова

ЛІТИНСЬКІ ПАРЛАМЕНТАРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті висвітлено практику українського парламентаризму на початку ХХ століття. Вказано прізвища учасників виборчого процесу від Подільської губернії. Досліджено участь представників від Літинщини у виборах до Державних Дум. Вказано на намагання подільських депутатів вплинути на покращення становища українського селянства.

Ключові слова. Літинський повіт, Подільська губернія, Державна дума, депутат, виборщик.

LITYN'S PARLIAMENTARY AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract. *The article highlights the practice of Ukrainian parliamentarism at the beginning of the 20th century. The names of the participants in the election process from the Podilsk province are indicated. The participation of representatives from the Lityn region in the elections to the State Dumas was studied. The attempts of Podil deputies to influence the improvement of the situation of the Ukrainian peasantry are indicated*

Key words. *Litynsky District, Podilska Governorate, State дума, deputy, voter.*

Історія українського парламентаризму сягає давніх часів. Учені ведуть відлік цього явища з Руської Держави. Виділяють наступні його етапи розвитку у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, Запорозькій Січі. Українська революція 1917–1921 рр., що привела до відродження української державності, створила умови для становлення національного парламентаризму. Проте в силу певних політичних обставин новостворений парламент Української Народної Республіки – Українська Центральна Рада – проіснував незначний проміжок часу, як і сама УНР, що стала жертвою московсько-більшовицької агресії. Однак цьому передувала парламентська практика українських депутатів у складі Державних дум Російської імперії. Цей період детально вивчений та описаний у монографії Анатолія Глушковецького «Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії».

Внаслідок буржуазно-демократичної революції 1905 року в Росії цар Микола II своїм маніфестом запровадив окремі демократичні поступки в імперії. Одним з проявів цього стало створення виборного органу Державної думи з функціями законодавчої діяльності. Прийняте рішення в Державній думі набувало статусу закону після схвалення в Державній раді та остаточного затвердження царем.

Виборча система передбачала вибори по куріях за ознакою соціального стану. До I Державної думи обирали депутатів по чотирьох куріях: від землевласників, міського населення, селян та робітників. При цьому вибори були не прямими, а від певної кількості населення обирали виборщиків, які в свою чергу обирали депутатів. I Дума налічувала 478 депутатів, з них: кадетів – 179, автономістів – 63, октябристів – 16, безпартійних – 105, трудовиків – 97, соціал-демократів – 18. [1] Для представництва українських земель було визначено 102 мандати. У I Державній думі була сформована Українська Думська Громада в складі 45 чоловік. Під впливом ейфорії

революційних подій I Державна дума виявила жорстку опозицію до уряду, тому через 72 дні цар її розпустив.

II Державна дума вже протрималась 103 дні (лютий – червень 1907 р.). Ця Дума налічувала 518 депутатів, у т.ч.: соціал-демократів – 65, есерів – 37, народних соціалістів – 16, трудовиків – 104, кадетів – 98, правих та октябристів – 54, націоналістів – 76, безпартійних – 50, членів фракції "козацька група" – 17. [1] В II Державній думі також була присутня українська група з 47 членів, яка виступала за автономію українських земель та відродження української мови в публічній сфері. Цей парламент також був незручний самодержавству, тому 3 червня 1907 року II Державну думу було також розпущено у зв'язку з прийняттям нового виборчого законодавства, яке підтримувало великих землевласників.

III Державна дума вже була «слухняна» царизму і пропрацювала всю каденцію – 5 років. Цей законодавчий орган функціонував з 14(01) листопада 1907 року по 22(09) липня 1912 року. В його складі було 442 депутати, серед них: правих – 50, націоналістів та поміркованих – 97, октябристів – 154, прогресистів – 28, кадетів – 54, мусульман – 8, членів «Польського кола» – 11, литовсько-білоруської групи – 7, трудовиків – 14, соціал-демократів – 19. [2] IV Державна дума працювала з 28(15) листопада 1912 року до 19(06) жовтня 1917 року, налічувала 441 депутата, у т.ч.: правих – 65, націоналістів та поміркованих – 120, октябристів – 98, прогресистів – 48, кадетів – 59, трудовиків – 10, безпартійних – 7, соціал-демократів – 14, діячів націоналістичних груп – 21. Була розпущена указом імператора Миколи II 12 березня (27 лютого) 1917, але продовжувала нелегітимно існувати ще 8 місяців. [1] Представництво українських селян у цьому складі IV Державної думи було обмежене, тому українські національні питання під час її роботи не порушувались.

Від Подільської губернії до Державної думи обирались 13 депутатів. Високою активністю у виборчому процесі відзначились селяни, сподіваючись вибороти у парламенті право на землю. Так у I Державній думі з 13 мандатів від Подільської губернії 12 отримали селяни. В II Думі селянське представництво теж було високим: з 13 депутатських місць селянам дісталось 11. Проте розпуск двох перших дум вплинув на зневіру селян у вирішення своїх проблем засобами парламентаризму. Крім цього законодавство обмежило їх представництво у думі, і як наслідок в III думі від Поділля було лише четверо, а в IV думі ще менше – троє селян.

Подільська губернія утворена 12 грудня 1796 року. Остаточко межі губернії та її поділ на повіти усталилися у 1804 році і на час перепису населення 1897 року до складу Подільської губернії входило 12 повітів, серед них Літинський повіт, що займав площу 2919 кв. верст з населенням 210502 осіб. [3, с. 70]

На початку XX століття до складу Літинського повіту входило 34 населених пункти сучасного Вінницького, 35 – Жмеринського, 64 – Хмельницького районів Вінницької області, 43 села Хмельницького

району Хмельницької області та 3 села Житомирського району Житомирської області. [2]

Виборча процедура, як зазначено вище, передбачала спочатку обрання виборщиків. Для кожного повіту була встановлена квота. Для Літинського повіту по виборах до I та II Державних дум ця кількість складала 14 виборщиків: з них 6 обиралися від з'їзду уповноважених від волостей, 6 – від з'їзду землевласників та 2 – від з'їзду міських виборців. [4, с. 221]

До III і IV Державних дум ця квота була занижена до 10 виборщиків. З них 3 – від з'їзду уповноважених від волостей, 5 – від з'їзду землевласників та по одному – від 1-го і 2-го з'їзду міських виборців. [4, с. 222]

У виборчому процесі до I Державної думи від Літинського повіту брали участь наступні виборщики. Новак Федот Кирилович, українець, міщанин; Френкель Абрам Іцкович, єврей, купець; Барановський Амвросій Михайлович, росіянин, дворянин; Камчинський Сигізмунд Антонович, поляк, дворянин; Корсак Віктор Вікторович, поляк, дворянин; Стемповський Станіслав Губертович, поляк, дворянин; Кучер Макар Аверкійович, українець, селянин; Кучмар Федір Іванович, українець, селянин; Кондратюк Афанасій Єфремович, українець, селянин; Примов Мойсей Григорович, українець, селянин; Синиця Никифор Пилипович, українець, селянин; Шеремета Филімон Микитович, українець, селянин. [4, с. 238–240]

До складу II Державної думи обирали депутатів у Літинському повіті такі виборщики. Поляки-дворяни: Лиховський Гнат Васильович, Барановський Амвросій Михайлович, Погорський Еммануїл Юліанович, Глембоцький Антон Генріхович; росіяни-дворяни Мещерський Василь Сергійович, Александров Павло Миколайович; українці-селяни: Синиця Никифор Пилипович, Козуля Софроній Тимофійович, Войцехов Іван Семенович, Наумчак Андрій Никифорович, Манелюк Юхим Іванович, Василинич Яків Данилович; росіянин-міщанин Доценко Петро Романович та єврей-купец Штрайбург Дувід Мотевич. [4, с. 257–259]

Соціальний склад виборщиків на виборах до IV Державної думи по Літинському повіту дещо змінився. Так до виборщиків потрапили священники Желіховський Дмитро Васильович, Бачинський Олександр Олександрович та Родзевич Микола Петрович. Дворянський стан представляв Болюбаш Федір Петрович. З селян функції виборщиків виконували Коваль Йосиф Іллів, Мельничук Лук'ян Авксентійович, Коровецький Прокопій Купріянович. Були присутні серед складу виборщиків також колезький регістратор Семерко Микола Миколайович та міський голова Літина Мостицький Олександр Порфирівич. [4, с. 290–291]

Населені пункти, що належать на сьогодні Літинській територіальній громаді, з вищезазначеного складу виборщиків представляли селяни Яків Василинич з Осолінки та Лук'ян Мельничук з Кулиги, священник Микола Родзевич та селянин Йосиф Коваль з

Дяківець. Обов'язки виборщиків виконували літинчани: купець Дувід Штрайбург, священник Дмитро Желіховський, колезький регістратор Микола Секерко та міський голова Олександр Мاستицький.

Результатом копіткої роботи виборщиків було обрання депутатів Державної думи. За час існування цього законодавчого органу серед депутатського складу всіх Державних дум були присутні представники Літинського повіту. Зокрема, Кучер Макар Аверкійович, депутат I Державної думи, с. Сміла (нині – село в Хмельницькому районі Вінницької області), Наумчак Андрій Никифорович, депутат II Державної думи, с. Філіопіль (нині – село в Хмельницькому районі Вінницької області), Галушак Семен Осипович, депутат III Державної думи, с. Гречана (нині – село в Хмельницькому районі Хмельницької області) та Коваль Йосиф Іллч, депутат IV Державної думи, с. Дяківці (нині – село у Вінницькому районі Вінницької області). Як бачимо, з населених пунктів теперішньої Літинської територіальної громади маємо одного вихідця з села Дяківці.

Нижче наводимо біографічні дані зазначених осіб за Анатолієм Глушковецьким.

Кучер (Кучерук) Макар Аверкійович (1874 – ?), депутат I Державної думи від Подільської губернії. Українець, православного віросповідання, селянин с. Сміла Уланівської волості Літинського повіту Подільської губернії. Навчався в церковнопарафіяльній школі, отримав початкову освіту. Певний час служив у Петербурзькій поліцейській кінній та пішій стражі. Разом з трьома братами володів 6 дес. надільної землі. 27 березня 1906 р. обраний депутатом I Державної думи від загального складу виборщиків Подільського губернського виборчого зібрання. Входив до складу Трудової групи, за іншими даними – безпартійний. Подальша доля невідома. [4, с. 338]

Наумчак Андрій Никифорович (1855 – ?), депутат II Державної думи від Подільської губернії. Українець (в думських довідниках названий росіянином), православного віросповідання, селянин с. Філіопіль Літинського повіту Подільської губернії. Грамотний. Був волосним старшиною. Займався хліборобством. Володів 4 дес. (за іншими даними 4,5 дес.) землі та садибою. До виборів не належав до жодної політичної партії і агітації не проводив. 7 лютого 1907 р. обраний депутатом II Державної думи від загального складу виборщиків Подільського губернського виборчого зібрання. У Державній думі входив до складу Трудової групи і фракції ВСС (Всеросійського селянського союзу – прим. З. Р.), а також УДГ. 25 травня 1907 р. вийшов з фракції і зосередився на діяльності в УДГ (Українській думській громаді – прим. З. Р.). Входив до складу спеціальної комісії з вироблення принципів, на яких українські представники мали об'єднатися в УДГ. Після розпуску II Державної думи продовжував співпрацювати з Трудовою групою і ВСС, зокрема, вже під час роботи IV Державної думи отримував літературу трудовиків. [4, с. 351]

Галушак Семен Осипович (Йосифович) (17.4.1877 - ?), депутат III Державної думи від Подільської губернії. Українець, православного віросповідання, селянин с. Гречана, Старосинявської волості Літинського повіту Подільської губернії. Закінчив церковнопарафіяльну школу. Учасник російсько-японської війни 1904-1905 рр., зауряд-прапорщик. Нагороджений Георгіївським хрестом. Займався землеробством, володів 7 дес. землі (за іншими даними 2,5 дес.). Одружений. 19 жовтня 1907 р. обраний депутатом III Державної думи від з'їзду уповноважених від волостей. Входив до складу фракції помірковано-правих, а з другої сесії – прогресистів. Член комісії: про заходи боротьби з п'янством, для розгляду законопроекту про скасування пасовищних і лісових сервітутів в губерніях західних і білоруських. Підписав законопроекти: «Про заборону продажу приватновласницьких земель не інакше як через земельні банки», «Про сприяння вдосконаленню селянського господарства і сільського господарства в Росії взагалі», «Про наділення безземельних і малоземельних селян землею», «Правила прийому у вищі учбові заклади», «Про введення в Архангельській губернії земського самоуправління». Подальша доля невідома. [4, с. 323]

Коваль Йосиф Ілліч (3.11.1865 – після 1917), депутат IV Державної думи від Подільської губернії. Українець, православного віросповідання, селянин с. Дяківці Кожухівської волості Літинського повіту Подільської губернії. Закінчив Дяківецьке однокласне народне училище. Був сільським старостою. З 1906 р. волосний старшина. Член Літинської повітової землевпорядкувальної комісії. Літинський повітовий і подільський губернський земський гласний. Займався сільським господарством, володів 10 дес. надільної і 1 дес. придбаної землі. Одружений, чотири доньки. 18 жовтня 1912 р. обраний депутатом IV Державної думи від загального складу виборщиків Подільського губернського виборчого зібрання. Входив до складу фракції російських націоналістів і помірковано-правих. У серпні 1915 р. приєднався до прихильників П.М. Балашова. Член комісії: у справах православної церкви, з судових реформ, з виконання державного розпису надходжень і видатків, із заміни сервітутів. Подальша доля невідома. [4, с. 335]

Як бачимо, більшість депутатів-подолян були селянами. Очевидно, що їм не під силу була законотворча правова діяльність через брак освіти, окремі були навіть неписьменними. Проте селянство сподівалось на своїх представників щодо захисту власних інтересів, передусім земельних. А тому депутати-селяни задля захисту прав своїх виборців проявляли активність в запитах до урядовців та інших посадових осіб та порушували актуальні питання селянського життя.

Проте такий демократичний експеримент як парламентаризм проявив себе як стороннє тіло в організмі російської деспотії. Крах

царизму змінив форми російської імперії на більшовицьку диктатуру, де українству також не було місця для повноцінного розвитку.

Участь наших земляків в парламентській діяльності в складі Державних дум на початку ХХ століття є важливою віхою у вивченні українського парламентаризму. Значним науковим здобутком в дослідженні цього періоду є праця Анатолія Глушковецького «Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Машкін О. М. Державна Дума Російської імперії // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г – Д. С. 349.
2. Швенцонь А. Описаніє Литинскаго уѣзда Подольской губерніи. Видання друге, доповнене. Упор. Зелінський Р. М. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 193–198.
3. Зелінський Р. М., Завальнюк К. В. Літинщина в системі державного адміністративного устрою від давнини до сучасності. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 232 с.
4. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії : монографія / Анатолій Глушковецький. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 400 с.

Андрій Машталір, Людмила Романець

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА ПОДІЛЛЯ ДО ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. *Стаття присвячена ставленню селянства Поділля до постаті Тараса Шевченка. Вшанування його постаті у різних куточках Подільського краю. Наводиться інформація про заходи, які докладала центральна та місцева влада, щодо недопущення вшанування українського Кобзаря. Подаються дані про нівелювання владою спроб відзначити роковини Кобзаря. Зазначається, що у всіх куточках Подільського краю, незважаючи на царські заборони, громадськість проводила заходи та започаткувала традиції щодо популяризації імені та творчості Т.Г. Шевченка.*

Ключові слова: *Тарас Шевченко, заборона вшанування, Поділля, «Просвіта», Кобзар, панахида.*